

УДК 477.83/.86 “18”

УКРАЇНСЬКИЙ ЗАХІД: ВІЗІЇ ДРАГОМАНОВА

Анна НОВАК (Черкаси)

На основі аналізу автентичних джерел поглиблено знання про діалог наддніпрянської та західноукраїнської інтелігенції другої половини XIX ст. Розкрито рецепцію “українського Заходу” в поглядах М. Драгоманова. Показано роль та внесок у взаємодію інтелектуального світу сторін, що мали кінцевою метою збереження й трансформацію традиції (“народного ґрунту”) в історично нову якість – національну.

Ключові слова: рецепція, інтелігенція, інтелектуальний простір, нація, “український Захід”, Наддніпрянина.

На основании анализа аутентичных источников углублено знание о диалоге надднепрянской и западноукраинской интеллигенции второй половины XIX в. Отображено рецепцию “украинского Запада” во взглядах М. Драгоманова. Показано роли и вклад у взаимодействие интеллектуального мира сторон, что имели конечной целью сохранение и трансформацию традиции (“народной почвы”) в исторически новое качество – национальное.

Ключевые слова: рецепция, интеллигенция, интеллектуальное пространство, нация, “украинский Запад”, Надднепрянина.

On the basis of analysis of authentic sources, knowledge about the dialog of Naddnipyrianshchina’s and Westukrainian’s intelligentsia. Displaying reception “Ukrainian West” in the views of the famous historian and social and political activist Drahomanov. Roles and contribution in co-operation of the intellectual world of sides are elucidated, this co-operation had the ultimate goal of maintainance and transformation of tradition (“folk soil”) in historically new quality – national.

Keywords: reception, intelligentsia, intellectual space, nation, “West Ukrainian”, Naddnipyrianshyna.

Історична пам’ять повсякчасно продукує безліч міфів, котрі охоплюють увесь простір людського буття. Духовне “виробництво”, що на сьогоднішні досить тісно взаємодіє, а в деяких випадках й ототожнюється з ідеологією, створює нові стереотипи мислення як для мікросоціумів, так і цілих народів, націй, зрештою, цивілізацій. Україна як компонент (складова) “греко-слов’янської, православної цивілізації” стосовно цього не становить винятку [1, с. 22], перебуває під впливом як традиційних, так і новостворених міфологем.

Ідея про сакральність Сходу з його історично сформованою функцією “колиски світових цивілізацій” та непостійність, заангажованість Заходу, що переживає кризові явища й перебуває в стані перманентного занепаду, протягом останніх десятиліть зазнала мутації в історіографії настільки, що навіть така монокультурна держава, як Україна відчула вплив деструктивних тенденцій [2, с. 32], передусім, запуском нинішнього механізму, що був створений т.зв. “ляльководами” макрополітикуму.

Отак від розрізнення світу за його колоритними особливостями представники “ноосферної чи макрокосмічної” цивілізацій поступово, на підсвідомому рівні переходять до протистояння (змагання) [3, с. 17]. Цей процес притаманний не лише для епохи, що її досліджуємо, бо зародився значно раніше й трансформувався та видозмінювався паралельно з розвитком людства й своєї кульмінації досягає тільки тепер.

Зважаючи на зміст історії, український вимір “двополюсності” є особливо показовим. Інколи створюється враження, що від епохи міді й бронзи на території

України побутували лише деструктивні тенденції, попри яка формувалася й розвивалася сакральна та побутова культура, виникали та зникали держави, зароджувалося національне життя. Тому візії провідних мислителів щодо локальної “східно-західної” взаємодії в самій країні у всі часи були досить неоднозначними.

Якщо “довге” ХІХ ст. сприймати як добу становлення модерної нації та піку інтелектуалізації української думки в історичних умовах розчленування етнонаціональних територій, то матимемо право стверджувати, що “рецепція Заходу” цього часу була найпоказовішою. Зауважимо: новопостала національна еліта, роз’єднана державним кордоном, тобто суто політичним чинником, генетично, на рівні власне культурному, прагнула єдності. Досить репрезентативним у цьому контексті було листування представника наддніпрянської “музично-мистецької гільдії” М. Лисенка з О. Барвінським. Один із листів музикального класика до свого галицького колеги чітко окреслює його скептичне ставлення до окремішності “двох Україн”. Композитор писав: “Я тії думки, що нам своїм кривим людям, одній матері дітім не варт, не личить роз’єднатись, але скуплятися якнайміцніше. Велика небашність, що до сього часу такі малезні стосунки Галичини з Україною...” [4, арк. 5]. Проте, остання з перелічених позицій змушує замислитися над територіальним, ментальним, зрештою, національним сприйняттям країни. У епістолярних джерелах чітко розкрита думка про окремо наявну Галичину й Україну, тобто інтелектуальний світ ХІХ ст. ще існував у межах вищезазначених міфологем та історичної дійсності “біполярності Русі”.

Доба ХІХ ст. справді є найпоказовішою в контексті зазначеної проблематики й демонструє досить часто такі опінії українського історичного процесу, що значно відрізняються від тогочасної думки проросійських та проавстрійських інтелектуалів, істориків-аналітиків, але аж ніяк не дисонує із сучасним тлумаченням особливостей ментальних рис як “західного”, так і “центрального” українства. Так, П. Куліш – репрезентант наддніпрянської моделі національної ідеї, в одному зі своїх листів до О. Барвінського зазначає: “Оцеж, поки ми не знатимемо, як багацько провинили ми самі за наших предків та й останніми, вже літературними часами, доти прогресу не зробимо і нацією не будемо...” [5, с. 239].

Але рецепція єдності Куліша не мала попервах тої реалізації, на котру сподівався митець. Його невдоволення почасти байдужістю, а певною мірою зволіканням галичан знайшло розкриття в черговому листі до О. Барвінського. “Галичане такий незгідний народ, – писав Пантелеймон Олександрович, – що не хочуть горнутись до купи: прикмета антицивілізації; бо цивілізація вироблює єдність мислі і задуму. Не краще робиться і в нас. Ми народ незгідний; ми наслідники тих розбишак, з котрих наробили собі героїв чести і облого добра; ми варвари; наші задуми і почуття вельми мізерні...” [5, с. 240].

Та в цьому невдоволенні історик усе ж свідомо чи мимоволі характеризував ментальну й світоглядну схожість “галичан” та “українців”, водночас їхню окремішність від інших націй, указуючи на лише їм притаманні “позитивні та негативні риси” [6].

Отож, на середину ХІХ ст. питання національної єдності в руслі міжрегіональної взаємодії стояло дуже гостро як, зокрема, для інтелектуальної еліти, так і для штучно політично поляризованої української спільноти в цілому.

Знаковою для історіографії, що досліджує запропоновану нами тематику, є візія чи не найавторитетнішого історика, прогресивного українського громадсько-політичного діяча, відомого в усьому “Старому Світі” публіциста, філософа, політолога, а також економіста, літературознавця, фольклориста та журналіста – Михайла Драгоманова. Лейтмотивом усієї публіцистики “хрещеного батька української історії”, інтерес до якої визначає мету нашої розвідки, був протест проти національного й соціального поневолення українців російським царизмом та австро-угорською монархією.

Якщо вже мова зайшла про інтелектуальну позицію Драгоманова, котра частково розкрита у виявленій нами епістолярії, то потрібно наголосити, що цей

історик на певному етапі своєї творчості був позбавлений підтримки київських українофілів, хоча ця ж обставина стала запорукою подальшої тісної співпраці з галицькими молодими інтелігентами. Імовірно тому в ряді листів Михайла Петровича при обговоренні загальноукраїнського культурного поступу попервах простежуємо думку про високий рівень свідомості галичан.

Репрезентуючи бачення нації лише як потрібного елемента суспільної організації людства, Драгоманов виступав здебільшого за збагачення духовної культури й посилення соціальної справедливості. Наслідуючи теорію вченого, конкретизуємо: у розвитку національної свідомості вирішальна роль належить культурницькій діяльності й освіті, котра має бути реалізованою свідомою інтелігенцією. М. Драгоманов писав і про наукове вдосконалення, формування базису для єдності українців. Лаконічно його міркування можна прокоментувати так: створення єдиного літературно-культурного простору з однією мовою, але без відторгнення творчості “великоросів” і європейців західного сектору, що мали значно вищий рівень за деяких українських провінційних письменників, котрі вряди-годи показували “таку темноту думок і такий брак навіть поверхневого письменського смаку”, що не могли подати приклад молодій інтелігенції Галичини, яка прагнула інтелектуального прогресу, не могли “збудити в них, при їх безспірному українолюбстві, дух конкуренції з росіянами” [7, с. III].

Переживання вченого щодо браку науки в українській творчості, а отже, і культурі, показане не лише в приватному листуванні. Його думки відверто відкриті для широкого загалу в ряді трактатів і наукових студій. Підтвердження цьому знаходимо в “Чудацьких думках про українську національну справу”, у його славнозвісних “Споминах” та багатьох інших працях. М. Драгоманов шукав причину такої невідповідності й непевності українських культурників і приходив до висновку, що “тут винна й власна воля українців, котрі засиділись на старих думках про національність і зв’язані з нею справи, думках, котрі панували в науковому і політичному світі, а надто германському й слов’янському, перед 1848 р., але тепер дуже перемінились в більше освічених народів, навіть у германських і в самій Росії”. Тому українська нація потребувала власного “світила”, власного шляху, котрий міг запропонувати лише той інтелектуал, що досягнув науки як Заходу, так і Сходу, та, дистанціюючись від їхніх практик, виклав би суто український варіант національного розвитку. Згідно з поглядами Драгоманова, перша половина XIX ст. у контексті не тільки загальнонауковому, а й власне політичному була значно потужнішою й прогресивнішою. Він стверджував: “Наші українофіли того часу, або ліпше – українські слов’янофіли, стали посередині між російськими западниками й московськими слов’янофілами, чи восточниками, як їх називав Гоголь, – і цей стан їх, почасти відповідаючий історичним ознакам України, давав їм свою оригінальність і силу, через котру вони вносили багато поправок в теорії російських западників і слов’янофілів і в науці, і в політиці” [7, с. III].

За прихованою ностальгією та, певно, відчаєм справжнього українського патріота можна розгледіти прагнення до інтелектуального зростання всього українства, до активнішої комунікації між репрезентантами національної ідеї, до єднання західної та наддніпрянської інтелігенції. Драгоманов неодноразово закликав до взаємодії, об’єднання зусиль носіїв української інтелектуальної думки задля вироблення консолідованої стратегії розвитку, отже – до “програмування” світлих перспектив народжуваної української нації.

Цікаво, що величезна когорта тогочасних дослідників прагнула спільної мети; у їхньому листуванні натрапляємо на пропозиції із зазначеними способами її досягнення, проте питання “чому ця мета так і не була досягнута?” – залишилося відкритим.

У цьому контексті дається взнаки той факт, що сам Михайло Петрович неодноразово давав критичні відгуки щодо західних колег, зокрема за відмову в публікації праць наддніпрянців, безкомпромісність у релігійному світогляді, схоластичність у науці та в плагіаті. У своїх “Спогадах” історик, зображаючи інтелектуальні контакти наддніпрянців із галичанами, наголошував на деякій

відчуженості других від національних справ, їхньому нерозумінні, а отже, й “викривленні” історичної дійсності: “В поглядах на відносини України до Росії, до російської культури й літератури виявлялись в січовиків думки зовсім фантастичні. Вони просто прикладали до того всього австрійську мірку, та ще й спеціально взяту з відносин Ціс- і Транс-Літавії” [8, с. 172].

Варто зазначити, що перша подорож М. Драгоманова на “Захід” внесла суттєві корективи в його світоглядні орієнтири щодо національного питання. Так, великий інтелектуал XIX ст., перебуваючи у Львові, почав, із властивою йому правдивістю, по-новому характеризувати людей і галицькі та центральноукраїнські стосунки, б'ючи при цьому особливо по інертності, безпрограмності, “легкості в зміні прапорів і крутійстві”, де б і в якій формі вони не виявлялися. Водночас Михайло Петрович указав на цілу низку помилок, породжених непослідовністю “еліти”, викрив джерело слабкості українських течій у Галичині, наголосив на недопустимості нехтування українською культурною спадщиною. Драгоманов писав: “Львівські народовці не мають з чого печатати твори “велетня” (як вони кажуть) народу, бо видають папір і заходи на “класичні” драми, комедії, подорожі й т. інші твори своїх проводирів, – твори, від котрих по крайній мірі я, грішний, позіхаю, роздираючи рот аж до ухів, – а певно ж хто-небудь, людина з більш “класичним” смаком, ніж я, ними ласує! А твори “велетня-народу” хай полежать!” [8, с. 173]. Найбільше вразив мислителя схоластичний підхід галицької інтелігенції у висвітленні творів Т. Шевченка та М. Костомарова в статтях провідного й чи не єдиного на той час українського видання. Сутність і зміст такого явища Драгоманов оцінив як “бездарність і тупійство тих статей і всього галицького змісту “Правди” [8, с. 181].

Якщо ж відсторонитися від національної, культурницької та політичної драгоманівської візії “Заходу” й більше уваги приділити комунікації історика з колегами в неофіційній обстановці, більш-менш виразно поспостерігаємо рівень цивілізації української інтелігенції Львова. Розповідаючи про свої відвідини клубу товариства “Руська бесіда”, мислитель зазначав: “Тільки ж у тій хаті була одна така річ, що мене з душі вернула: столи з картами, до яких майже зараз і засіли мої співрозмовники, як тільки ми переходили до третьої кімнати. Зараз же обривалась і розмова про речі, цікаві для мене, заради котрих я, власне кажучи, й заїхав у Галичину і, як мені здавалося, цікаві й для моїх галицьких знайомих, з якими я познайомився через газети” [8, с. 177].

Додамо, що українська спільнота з княжих часів мала досить високий рівень релігійності, загальнолюдської моралі, етичного виховання, тому подібний стан речей не лише обурював М. Драгоманова, а й наштовхував на деякі паралелі: “У Києві за мого студентства я бачив карти у товаришів щось тільки два – три рази, а потім, проживаючи серед гімназійних учителів і професорів університету, я теж карт майже не бачив і звик думати, що вони zostались тільки серед повітових панків та чиновників, як *testimonium paupertatis animorum...*, – далі продовжує, – коли це у Львові, в університетському місті, в столиці; вільнішої частини нашої Русі в напівполітичному товаристві я побачив столи з картами, а за ними – відомих патріотів, професорів, літераторів, політиків, що заради карт залишають будь-яку розмову про найбільш пекучі справи патріотичні, національні, літературні...” [8, с. 179]. Отже, можемо стверджувати, що й у суто гуманістичному, особистісному сприйнятті Драгоманова галицька еліта не викликала симпатії і, більш того, розчарувала знаного наддніпрянца, абсолютно не виправдовуючи його надій на співпрацю в ім'я єдиної мети.

Серед численних розбіжностей у поглядах та драгоманівського неприйняття західноукраїнських світоглядних тенденцій мало місце непорозуміння навколо конфесійного питання. У зв'язку з цим Михайло Петрович зазначав, що галичани не поважають православ'я та репрезентантів наддніпрянської віри, натомість греко-католицьке духовенство вони позиціонують як досконалу структуру. Відповідне ставлення помічав і щодо парафіян цієї церкви. Для Драгоманова подібне невігластво та нетактовність були неприпустимими. “Галичани, як і німці, а надто

австрійці, далеко більше звертають увагу на ієрархічні одміни, ніж росіяни... – писав він, – я, як і всі ми, росіяни, а по крайній мірі – кияни університетського виховання, не мають ніяких конфесійних тенденцій...” [8, с. 171].

Тож рецепція Драгоманова т.зв. “українського Заходу” мала досить неоднозначний характер: з одного боку, видатний мислитель сприймав Галичину як просвітницький центр нації, зважаючи на сприятливі умови для видання праць та вільного обговорення досить актуального “українського питання”, з іншого контактуючи з галицькими колегами, розумів їхнє “поверхневе” ставлення як до проблематики, якою переймалися наддніпрянці, так і до самої просвітницької місії.

На жаль, “раціоналістичному історичу”, як сам себе називав Драгоманов, так і не вдалося заручитися підтримкою західної інтелігенції, та, зрештою, і сам інтелектуал не спромігся повною мірою сприйняти їхні світоглядні орієнтири. Проте, у міркуваннях про його погляди все ж не варто вдаватися до надто суворой критики чи підігравати сучасній історіографічній кон’юнктурі, адже особистісний образ підтверджує усталену характеристику вченого як “першого європейського Українця” або “першого українського Європейця” [9, с. 317].

Отже, в умовах штучної поляризації єдиної нації максимально унеможлиблювалося досягнення компромісних рішень, спільної стратегії щодо подальшої розбудови хоча б культурного українського базису. Безперечно, що в більш вільні й спокійні часи Драгоманов досяг би значного успіху в зносинах із усіма “національними елітарними колами”. Вочевидь, тоді б українським питанням більше цікавилися на Заході, а сам Михайло Петрович міг стати одним із великих тлумачів греко-римської цивілізації. Але, усвідомлюючи специфіку історичних обставин, в умовах яких формувалися ті чи інші візії та загальні світоглядні тенденції, отримуємо зовсім скромний, майже протилежний результат.

Доречно зазначити, що більшість драгоманівських ідей, оцінок і висновків сьогодні постають напрочуд актуальними та затребуваними. Зокрема, дедалі більше дослідників погоджується з логічністю й перспективністю його інтелектуально-наукових конструкцій, хоча “історичні скам’янілості української біполярності” ще й досі посідають чільне місце серед історичної пам’яті нації, і, відповідно, трактування наукової спадщини М. Драгоманова як у ХХ, так і у ХХІ ст. лишається в полоні суто кон’юнктурних впливів. Власне тому погляди й теоретичні конструкції Драгоманова неодноразово привертали увагу вчених і політиків, які спочатку високо підносили його на постамент величі, а потім так само швидко втрачали до нього інтерес, принагідно висловлюючи свої критичні міркування й підкреслюючи “застарілість” та “обмеженість” українського мислителя. А проте, його науково-публіцистична творчість настільки багатогранна й розмаїта, що при кожній новій кон’юнктурі дослідники віднаходили можливість “витягати” відповідні ідеї з його праць, стверджуючи в підсумку загальну “невідповідність” його поглядів новим умовам і навпаки, за потребою, робили посилення на авторитетну думку класика.

Отже, звертаючись до проблеми формування драгоманівської рецепції “українського Заходу” та намагаючись з’ясувати ступінь її об’єктивності, досить складно відмежуватися від суб’єктивних обставин, котрі по суті є детермінантами як оформлення зазначених інтелектуальних візій, так і становлення загальних національно-культурних парадигм, що продукують нові історико-філософські підходи до тлумачення “українського питання”. Це дає змогу дійти висновку стосовно створення мінімальних передумов для потужної взаємодії елітарних інтелектуалів модерної нації та комунікації, що спонукала до централізованих і регіональних досліджень, під час яких формувався та структуризувався український проект, продукувалися відповідні теорії становлення і подальшого розвитку української спільноти, котрі дали змогу чітко простежити причинно-наслідкові зв’язки основних історико-філософських засад, на підґрунті яких поставала національна традиція України. Отож, неоднозначне сприйняття М. Драгомановим галицьких світоглядних орієнтирів лише посилює інтерес та прагнення подальшої комунікації, а відтак тісної співпраці задля створення унітарної стратегії у

вирішенні українського національного питання, творення філософії еволюції українців як модерної нації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б. Кримський. – К. : КМА, 2008. – 718 с.
2. Шпенглер О. Закат Европы / пер. К. Свасьян. – М. : Мысль, 1993. – Т. 2. – 672 с.
3. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / В.И. Вернадский; отв. ред. А.Л. Яншин. – М. : Наука, 1991. – 270 с.
4. Лисенко М.В., композитор. Листи до Барвінського Олександра Григоровича // Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН України (відділ рукописів). – Ф. 11. Барвінські. Листи від окремих осіб. – 8 л., 13 арк.
5. Куліш П. Вибрані листи Пантелеймона Куліща українською мовою писані / П. Куліш; ред. Ю. Луцький; передм. Ю. Шевельова. – Нью-Йорк; Торонто: Укр. Вільна АН у США, 1984. – 336 с.
6. Геллнер Е. Нації та націоналізм; націоналізм [Текст] / Е. Геллнер; пер. з англ. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.
7. Драгоманов М.П. Вибране (“...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”) / М.П. Драгоманов; упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Міщук; приміт. Р.С. Міщука, В.С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – 688 с.
8. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877) / М. Драгоманов // Літературно-публіцистичні твори у 2-х т. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1970. – 288 с.
9. Круглошов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / А. Круглошов. – Чернівці : Прут, 2000. – 486 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Новак Анна Валеріївна – аспірантка кафедри історії та етнології України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: інтелектуальна історія України, етнографія.

УДК 930.2(477)–055.2

ОСВІТА УКРАЇНИ ЯК САМОБУТНІЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР: АНТРОПОЛОГІЧНА РЕТРОСПЕКЦІЯ ЯВИЩА¹

Юрій ПРИСЯЖНЮК (Черкаси)

У контексті назрілих реформ української освіти обґрунтовано доцільність мислити її як певний тип історично самобутнього явища. Лейтмотив пізнавального пошуку – людина в мережі суспільних комунікацій. Йдеться про рефлексію “людини освіти”, яку автор визначає своєрідною першоосновою оптимізації новітньої трансформації освітнього простору. У кінцевому підсумку його оновлення охоплюватиме всі аспекти від навчально-виховного процесу аж до менеджменту, проте пріоритет має залишатися за інтелектуальним середовищем, першочергове завдання якого – напрацювання інноваційних теоретико-методологічних засад дослідження.

Ключові слова: освіта як явище, освітній простір, система, комунікація.

В контексте созревших реформ украинского образования обосновано необходимость мыслить его как определённый тип исторически

¹ Окремі положення цієї статті були обговорені на Міжнародній конференції “Історія, політика й культура в Східній Європі”, яка відбулася в Державній Вищій Школі Східноєвропейських Студій у Перемишлі (Республіка Польща; червень 2012 р.).